

ale napr. formu bezposredne³ zazreme i na 90. strane jeho Mluvnice jazyka slovenského. V Slovenskej mluvnici profesora Fraňa Mráza, vydanej 1864-ho, hneď na 1. strane mali sme vetu o vzdelávaní sa *posriedkom*³ reči svojej. Pravda, vo veľkom Slovníku Bernolákovom bily do očí slová *prostredok*, *prostredňi* a iné s nimi súvisiace, a hoci tam, keď Bernolák západnú slovenčinu postavil za spisovnú, boly ony správne dané, iste pomýlily nejedného Slováka. Pritom v rokoch 1869—71 vyšiel vo troch dieloch Loosov slovensko-maďarsko-nemecký slovník; Jozef Loos, profesor Moysesovho bystrického gymnázia, bol turčianskym rodákom, teda Stredo-Slovákom, ale slová, o ktorých je táto reč, pomýlený postavil vo všetkých troch dieloch Slovníka s *pro*, čiže nie po slovensky. Slovenčina nemá *pro* ani ako predložku, ani ako predponu (*pro-*), a vec i z takýchto poznámok, bez obšírnejšieho výkladu, je jasná, že písať nám treba *postriedok*, *postredný* ap. Ide to zo zemepisného položenia nášho národa. Svojimi sídlami súvisíme okrem Čechov s Poliakmi, Rusmi a za starodávna, pred príchodom Maďarov a potom ešte Kumánov, pri ktorých tiež postúpili sme nahor, súviseli sme i s južnými Slovanmi . . .

Vec prirodzená, že treba nám písať *postriedok*, *postredný*, *postred*, *postredkovať*, *postrednik*, *postrednosť*, *postredníctvo*, *postredie*.

Jozef Liška:

ZACHOVAJÚ SA VÝCHODOSLOVENSKE NÁREČIA?

Bohatstvo slovenských nárečí nie je ešte ani zďaleka vyčerpané. To platí najmä o východoslovenských nárečiach, do systematického spracovávanía ktorých sa dosiaľ nikomu nechcelo. Pravda, bohatý materiál sossbieral Czambel v Slovenskej reči už pred štyridsiatimi rokmi, ale dnes jednako len ľutujeme, že nám nezanechal toho viac.

Prečo? Nárečia žijú, menia sa. Východoslovenské nárečia za posledné polstoročie sa zmenily až veľmi. Východné Slovensko malo donedávna všetky predpoklady, aby si uchovalo starý ráz svojej reči. Jeho postavenie geografické, ako úzke údolia, v ktorých sú niekedy ťažšie prístupné obce, málo ciest a úplne chu-

³ Medzi *sr* v takýchto slovách *t* je i u Čechov nie z najstarších časov písomnosti.

dobná železničná sieť, málo väčších miest a skoro nijaké priemyslové strediská, zamestnanie obyvateľstva (poľníctvo), to všetko akosi konzervovalo nárečie. Čím ďalej na východ a sever, tieto podmienky sa stupňujú.

Dnes je už veľa zmenené. Najviac sa o to zaslúžila slovenská škola, do ktorej musí každé dieťa a kde sa soznamuje so spisovnou rečou. Pred vojnou sa tiež chodilo do školy, ale len v zime, aj to len tí, čo mali nejakú obuv. Učiteľmi boli múdrejší, chytrejší z ľudu, ktorí tiež hovorili východoslovenským nárečím a učili deti čítať a rátať.

Dnes je hodne väčší pohyb obyvateľstva ako kedysi. Je pravda, že predtým veľký počet ľudí odchádzal na roboty do Ameriky, ale tí sa väčšinou po niekoľkých rokoch vrátili domov a hovorili zas starou rečou.

Nie menej pôsobia na reč ľudu rozhlas a noviny. Tu nejde len o to, aby východní Slováci ovládali spisovnú slovenčinu, ale postačí už, že vedia, ako je to alebo ono slovo v spis. reči. Za posledných dvadsať rokov na trhu aj v úradoch sa ľudia oboznámili dosť s češtinou. Pravda, s písaným slovom českým boli oboznámení už skôr, čítaním bibliie doma i v kostole, hlavne evanjelici.

Preto východniar nehovorí s každým rovnakou rečou. Ináč bude rozprávať v meste s úradníkom, ináč s pánom farárom a ináč medzi svojimi doma alebo v krčme, teda takou rečou, akou my hovoríme k nemu. Preto pri štúdiu reči východoslovenskej musíme si dať veľký pozor a musíme hovoriť hneď nárečím tej obce, ktoré práve študujeme. Keď som nedávno chcel zistiť izoglosu *haj* (*hej, áno*) v okolí Bardiova a opýtal sa zrejme tak, aby som dostal kladnú odpoveď, ale spis. slovensky, ženička mi odpovedala *hej*. Keď som jej vyčítal, prečo nepovedala *haj*, vravela mi, „že ona hutori ze mnu tak, jag ja z ňu“.

Ale tieto veci, toto oboznámenie neostalo bez vplyvu na pôvodnú formu východoslovenských nárečí, takže dnes už len najstaršia generácia hovorí ešte „starodávne“, ale tá stále vymiera. Aj dnes nájdeme v Šariši 80- i 100-ročných ľudí. Je ich málo, ale sú výbornými rozprávačmi a vedia nevyčerpateľné množstvo rozprávok, prísloví, starých zvykov, o ktorých mladá generácia kedysi počula, ale rozprávať už ich nevie.

Reč s generácie na generáciu sa mení. Nie je preto zriedkavý prípad, že v jednej a tej istej obci počujeme zreteľne dvo-

jakú reč. Dokonca v okolí Bardiova stretávame sa s troma vrstvami nárečia. Tak napr. v 3. os. pl. prez. najstaršia generácia má koncovku *-o* (*jo*): *ňešo, vežo, tro, pižo, spadno, rozumjo, vižo, kľečo, pišo, bero, hrejo, kupujo*. Stredná generácia má koncovku *-a* (*ja*): *ňeša, veza, tra, pija, spadna, rozumja, viža, kľeča, piša, bera, hreja, kupuja*. Mladá generácia zas *-u* (*ju*): *ňešu, vezu, tru, piju, spadnu, rozumju, kľeču, pišu, beru, kupuju*.

Tieto zmeny sú jednak fonetické, hláskoslovné, tvaroslovné i lexikálne. Najčastejšie sú zmeny fonetické.

Vo Zlatom pri Bardiove už len najstarší ľudia vyslovujú zadopatrové *l* (*lampa, bila*). Pretože sa z nich v okolitých dedinách vysmievaajú, že hovoria *bija, maja, jampa*, stredná generácia vyslovuje miesto neho tvrdé *l* (*bila, mala, lampal*).

Podobne v Mokroluhu a Rokytove miesto bilabiálneho *u* mladší začínajú vyslovovať tvrdé *l*, teda miesto *mau*a, uuampa, buu, Mokrouuh mladí hovoria *mala, lampal, bul, Mokroluh*. Okrem toho toto *u* má v najnovšej výslovnosti sklon k artikulácii labiodentálnej (perozubnej).

Bilabiálne *u* vyskytuje sa aj v južnom Šariši za *v* na konci slabík alebo slova v spojení s predchádzajúcou samohláskou: *kuev, hunev, luv, prauda, lauka, šlivuka, kriuda a pod. Mladší vyslovujú miesto neho labiodentálne (perozubné) *v*: *hvev, kvev, pravda, lavka, šlivvka*. V Zemplíne bilabiálne *u* vyslovujú ešte i deti.*

D v o j h l á s k y, pokiaľ sa zachovali v juhozápadnom Šariši, vyslovujú najstarší ľudia ešte s *u* a *l* polosamohláskovým: *kuuoň, stuol, pokuoj, i kuuoň, stuol, pokuuj (Križoviany, Hrabkov); ďalej *vuera, puesek, bujeli a pod. Mladší vyslovujú dvojhlásky len ako spojenie *v+o* a *j+e* (miestami veľmi oslabené): *kuoň, stool, pokovaj; vera pesek*. Na väčšine územia prvý člen sa už vôbec nevyslovuje, takže tam máme: *koň, stol, pokoj* a miestami (Abauj) i *zevka, vera, pesek*. V južnom Šariši dvojhlásku *u*o nevyslovujú už ani starí ľudia.**

V Gabultove vyslovujú starí ešte stredojazyčné *i* ako striednicu za staré *y*: *pitac še, xiža*, mladší už len *i* obyčajné. V okolí Bardiova už len u najstarších počuť *o* miesto *a*, napr.: *jo, nom, dou, dol, som*.

Spoluhlásku *ch* (*x*) na hraniciach šariško-zemplínskych stará generácia vyslovuje všade, stredná generácia vplyvom

maďarčiny má miesto neho *h* (*muha, uho, hlapec*), najmladší vplyvom školy zas vyslovujú *ch* (*mu^ha, xlapec*).

Mäkké *p* *e* *r* *n* *i* *c* *e* *a* *ř* vyslovujú len najstarší ľudia v Zemplíne: *maso, šipař*.

Zmeny nastávajú i v tvarosloví. Ťažko ustáliť izoglosu *d a t. pl.* Obyčajne starší majú *-um: tuzum, statkum, kravum*, mladší *-om: tuzom, statkom, kravom*. Pravda, miestami sú oba tvary.

V gen. pl. v Zemplíne (Brekov) v reči starších je koncovka *-ov: do tix časov, xlopov, ženov*, mladších *-och: časoch, xlopor, ženox*.

V lok. pl. u starších *-ach: na koňach, na kravach, na lukach*, u mladších *-och: na koňoch, kravocho, lukoch*.

Koncovka *d a t. lok. sg. -oj: (sinoj, Marjoj, koňoj)* začína ustupovať novotvaru *-ovi: sinovi, Marjovi, koňovi* (juž. Šariš).

Podobne koncovka *instr. sg. -em: sinem, makem, zec-kem* ustupuje koncovke *-om: sinom, makom, zecom*.

V údolí Hornádu v skloňovaní zámen a príd. mien staršia generácia má koncovky *gen., dat. sg.: -oho, omu: toho, jeho, dobroho, dobromu*, mladšia *-eho, emu: teho, temu, dobreho, dobremu*, stredná zas obidva tvary.

V nom. sg. n., nom. pl. už len zriedkavo počujeme koncovku *-ie: dobrje zecko, tofje šumnje jahodi a pod*.

Novšia analogia postihuje silne i časovanie. Hlavné v *l*-ovom part. zjavujú sa dvojtvary. V Mokroluhu, Rokytove, Smeržove staršie tvary *pjuu, žuu, vizou, spadnou, dou* mladí nahrádzajú novotvarmi: *žil, pil, vizel, spadnul, dal* a pod. Aj v údolí Hornádu tvary *pjol, žjol, vizjol, kričol* začínajú ustupovať novším analogickým podľa ženských: *pjel, vizjel, kričel*; na juh od Trebejova len *pel, žel, vizel, kričel, robel* atď.

Rozličné staré formy prézensu slovesa *byť: mi, m, lem* (Mokroluh), *jem* (Mestisko): *bul mi, bula 'm, buy, lem, buy jem* tratia sa a od západu šíri sa *som*. Najmenej je doteraz postihnutý Zemplin.

Nie menšie zmeny sa zjavujú v slovníku. Kedysi sa myslelo, že vo východoslovenských nárečiach je polovica slov cudzích. Ešte i teraz tieto nárečia sa ironizujú vetou: *Izem do varoša po orvoša, bo mi zecko beteguje* (idem do mesta k lekárovi, lebo mi je dieťa choré). V skutočnosti niet také veľké

množstvo cudzích slov; ale nie div. Veď východoslov. nárečia sú obkolesené nárečiami stredoslovenskými, goralskými, rusínskymi, ba aj nemeckými a maďarskými. Dnes však slová nemecké a maďarské pomerne rýchlo hynú a miesto nich sažívajú slová slovenské a české. Preto stredná a mladá generácia už nepovie: mašina „feršpetuje“, ale *vlak meška*, alebo *vlak pozši*; miesto „krajzuje še“ hovorí sa *križuje še*.

Denne počúvame vety: *Noľem, povaš tote papuče, to sotva (m. češko*) majú kilo. Šag aňi trošku ňecitíc žimu (m. aňi kuščik ňecuc). Ta už aňi voňi ňemaju voľu (m. žeku). Išol z ňu preč (m. het). Abi našo potomci ňemali neprijemnosć (bala-mutu). Budu z ňich žobraci (m. žaži).*

Tak hovorí už stredná generácia, ale aj starší ľudia poznajú nové slová. Preto, keď rozprávajú, povedia najprv staré, zažité slovo, ale nezabudnú okrem toho spomenúť aj nové. Tak napríklad počujeme: *Zlapali ho voj „trachterňi“, to ftedi še volal taki veľki hotel. Prišol až do „vachterňi“ to čekarňa — či čo.*

Toto zanikanie cudzích slov vo východoslovenských nárečiach by ani nebolo také škodlivé. Horšie je, že so staršou generáciou vymierajú staré, slovensky alebo slovansky tvorené slová, ktoré už mladšia generácia skoro vôbec nepozná. Napr.: *roguška* = „trávnica“, *švichalka* = „striekačka“, *hlovačok* = „špendlík“, *šiňak* = „hlinený hrnček na mlieko“, *obalok* = „snop, vymlátény cepami“, *chutko* = „nešikovný“, *naščo* = „nalačno“, *narozčičaj* = „dokorán“ a iné.

A tu je práve to, čo východoslovenské nárečia by mohli dať do vienka spisovnému jazyku slovenskému. Mnoho a mnoho je slov, ktoré doteraz nie sú známe v spisovnej reči. Úlohou filologov je sossbierať tieto poklady. Aby sa dostaly do celoslovenského obehu, to je už zas úloha spisovateľov, ktorých, bohdá, aj východné Slovensko raz zrodí.

Zachovajú sa nám teda východoslovenské nárečia?

Na svojich cestách pri štúdiu som neraz vyčítal ľudom, že

* Je len na škodu slovenčine, keď z východoslovenského slovníkoveho pokladu sa vytvárajú také slová (lexikálie), ktoré by dobre obstály aj podľa iných nárečí, ako napr. *fažko* v tejto vete a nasledujúcej sloveso *nečuť* vo význame *ciťť*. Sloveso *čuť* = *ciťť* je známe zo stredných nárečí a aj zo spisovnej reči (Taj. X², 143); *ciťť* je prevzaté z cirkevnej češtiny. — Red.

menia svoju reč a že musíme preto sa ponáhľať, aby sme mali aspoň pamiatku po tej ich „starej reči“. No oni ma zavše utešili uistením, že z nich „Francúzi alebo Talijani nikdy nebudu.“

Pravdaže, východní Slováci nikdy nebudú hovoriť ani po francúzsky, ani po taliansky, ale nebudú hovoriť ani tak po spišsky, šarišsky a zemplínsky, ako kedysi hovorili ich otcovia. A nemôžeme ani tomu zabrániť. Reč je život a práve v nárečiach prúdi miazga živej reči. Keďže však chceme zachytiť ešte starý ráz východoslovenských nárečí, je už skoro dvádnasta hodina, lebo starí ľudia, staré chodníky sa nám tratia a nové už vedú inam.

Jozef Hrabovský:

AKO PÍSAŤ V SLOVENSKOM TEXTE GRÉCKE A LATINSKÉ VLASTNÉ PODSTATNÉ MENÁ OSÔB?

Každý, kto má v slovenskom texte prepisovať grécke alebo latinské vlastné podstatné mená osôb, cíti neistotu a nevie, akej zásady sa držať. Táto otázka je doteraz v slovenskom pravopise nejasná a neustálená. Pravidlá slovenského pravopisu ju neriešili uspokojivo; riešili ju polovičate, nejednotne a v niektorých prípadoch jej vôbec neriešili.

Pravidlá slovenského pravopisu kážu napr. prepisovať grécke Δημοσθένης ako „Demosténes“ namiesto *Démostenés*. (veď v slove napísanom po grécky čiarka nad samohláskou neznačí dĺžeň, lež prízvuk). Uvádzaním nesprávnej transkripcie bez akejkoľvek vážnej príčiny sa šíri nesprávna výslovnosť. Pri prepisovaní tohto vlastného podstatného mena Pravidlá nerešpektujú výslovnosť gréckej litery $\theta = th$; rovnako neberú ohľad na výslovnosť dlhej gréckej samohlásky $\eta = é$, kým zas v slove Ἀγαμέμνων dlhú grécku samohlásku $\omega = ó$ zachovávajú a správne transkribujú A g a m e m n ó n.

Celkom dôsledne foneticky — a to podľa slovenskej výslovnosti, nie podľa latinskej — transkribujú len niektoré latinské vlastné podstatné mená, napr.: *Catilina* ako *Katilína*, *Ovidius* ako *Ovidíus*, ale hneď zatým opúšťajú fonetický systém v slovách tej istej kategórie a slovo (*C. Iulius*) *Caesar* už i v slovenčine nechávajú ako *Caesar* namiesto logicky dô-